

AGNIESZKA TETERYCZ-PUZIO (Słupsk)

KSIĄŻĘTA MAZOWIECCY WOBEC PAŃSTWA LITEWSKIEGO W XIII WIEKU – WALKA CZY WSPÓŁPRACA?

Przekazy źródłowe pokazują stosunki polsko-litewskie w XIII w. przez pryzmat bardzo licznych najazdów rabunkowych Litwinów na ziemię polskie¹. Kiedy czytamy *Kronikę wielkopolską* czy *Roczniki* Jana Długosza odnosimy wrażenie, że relacje polsko-litewskie w tym okresie są zdecydowanie wrogie, a kronikarze jednoznacznie źle oceniają Litwinów. Sojuznikiem Litwinów – w świetle źródeł – stają się książęta mazowieccy, którzy przyzwalają na te najazdy. Celem artykułu jest przyjrzenie się właśnie wschodniej polityce książąt mazowieckich ze szczególnym uwzględnieniem relacji z Litwą. Wiek XIII jest traktowany jako przełomowy dla terytorium mazowieckiego. To z tym okresem część historyków wiązała powstanie zapóźnienia w rozwoju Mazowsza obserwowanego w stosunku do innych ziem Rzeczypospolitej w epoce nowożytnej. Jako jedną z głównych przyczyn tego zapóźnienia podaje się zwykle wyniszczenie Mazowsza wskutek najazdów litewskich na ziemię mazowiecką w XIII w.² Wydaje się, że mimo pojawiających się w ostatnim czasie prac, prezentujących różne aspekty relacji polsko-litewskich w XIII w., w tym podejmujących próbę określenia roli książąt mazowieckich w ich w kreowaniu³, istnieje potrzeba kontynuowania badań dotyczących polityki książąt mazowieckich wobec Litwy i jej wpływu na wewnętrzną sytuację Mazowsza.

Kontakty z Litwinami jako pierwsi z książąt polskich nawiązali właśnie książęta mazowieccy. Również wyprawy zbrojne Litwinów, głównie o charakterze rabun-

Słowa kluczowe: Bolesław II, Kazimierz książę kujawski, Konrad Mazowiecki, Konrad II, Siemowit I, najazdy litewskie na Mazowsze, stosunki mazowiecko-litewskie, XIII wiek

Schlüsselwörter: Boleslaus II.; Kasimir, Herzog von Kujawien; Konrad von Masowien; Konrad II.; Siemowit I; litauische Angriffe in Masowien; Beziehungen Masowiens mit Litauen; 13. Jahrhundert

Keywords: Bolesław II; Kazimierz, Duke of Kujawy; Konrad of Masovia; Konrad II; Siemowit I; Lithuanian raids to Masovia; Lithuanian-Masovian relations; 13th cent.

¹ Najazdy litewskie na Małopolskę zostały pełniej omówione w odrębnym artykule autorki: *Przyczyny i cele najazdów litewskich na ziemię sandomierską w XIII w.*, *Rocznik Lubelski*, t. 35: 2009, s. 9–22.

² Zob. A. Teterycz-Puzio, „Zapóźnione Mazowsze?”. *Kilka uwag o rozwoju Mazowsza do końca XIII w.*, [in:] *Kaci, święci, templariusze* (Studia z dziejów średniowiecza, nr 14), red. B. Śliwinski, Malbork 2008, s. 531–560.

³ Np. G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, t. I: *Trudne początki*, Poznań 1998.

kowym na ziemi polskiej częste w XIII w., dotyczyły przede wszystkim Mazowsza oraz ziemi sandomierskiej. Pierwsze najazdy litewskie według Jana Długosza miały miejsce około 1209–1211⁴. Jak podaje *Latopis halicko-wołyński* około 1220 r. Litwini napadli na ziemi polskie za namową księcia halicko-włodzimierskiego Daniela Romanowicza po wyprawie Leszka Białego na Ruś⁵. Jednak książęta litewscy w XIII w. byli nie tylko najeźdźcami, stawali się też sojusznikami książąt mazowieckich.

Poruszając temat kontaktów mazowieckich z państwem litewskim, nie można pominąć relacji z księstwami ruskimi oraz Jaćwieżą, którą Litwa traktowała jako teren swoich wpływów. Jaćwież, ostatecznie pokonana przez Krzyżaków w latach 1276–1283, spełniała w XIII w. rolę tarczy ochronnej – dla Litwy przed Rusinami i Krzyżakami, dla Polski głównie przed Litwinami⁶.

W czasach panowania Konrada Mazowieckiego zaczynają być zawierane pierwsze porozumienia polsko-litewskie. Najazdy litewskie w pierwszej połowie XIII w. na Małopolskę są ściśle związane z polityką Konrada, której celem było zdobycie władzy w tej dzielnicy. Najazdy litewskie na Małopolskę pozostają też zwykle w związku z relacjami mazowiecko-małopolskimi i mazowiecko-litewskimi.

Po śmierci Leszka Białego Konrad Mazowiecki, dążąc do opanowania Krakowa, współpracował nie tylko z książętami ruskimi, ale także z Litwinami, dla których zapłatą za pomoc były wywożone przez nich łupy. Konrad wyprawiał się na Kraków w 1229, 1241, 1243, 1244 i 1246 r. We wszystkich wyprawach na Małopolskę według Jana Długosza brali udział Litwini⁷. W 1229 r. pomagały Konradowi oddziały ruskie, litewskie, może też żmudzkie, pruskie i jaćwieskie, które zdewastowały ziemię sandomierską. *Latopis halicko-wołyński* podaje, że Daniel z Wasylkiem, idąc wtedy z pomocą Konradowi (udział w wyprawie na Kalisz), zostawili w Brześciu część wojsk z Włodzimierzem Pińskim na czele dla obrony przed Jaćwieżą. W drodze powrotnej z ziem polskich przez Brześć Litwini zostali tam zaatakowani przez Rusinów⁸.

⁴ *Monumenta Poloniae Historica* (dalej cyt. MPH), t. 4, Lwów 1884, s. 12 – w wyciągach ze źródeł J. Długosza informacja o pokonaniu Polaków i Węgrów przez Litwinów i Rusinów w 1209 r. W *Rocznikach* J. Długosza jest tylko wzmianka o wyprawie polsko-węgierskiej na Ruś (J. Długosz, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, tłum. J. Mrukówna, ks. 5–6, Warszawa 1975, s. 257–261), pod 1211 r. J. Długosz podał informację o najeździe rusko-litewskim (op.cit., ks. 5–6, s. 265–266). Wzmianka J. Długosza o współdziałaniu litewsko-ruskim sugeruje, że Litwini znali drogi, czyli że wcześniej najeżdżali na ziemi polskie, może uczestniczyli w najazdach jaćwieskich od połowy XII w. (G. Błaszczuk, op.cit., s. 19–20, 33).

⁵ *Полное Собрание Русских Летописей* (dalej cyt. PSRL), t. 2, Moskwa 1962, s. 735–736 (w źródle data 1215 r.); G. Białuński, *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, Olsztyn 1999, s. 85; G. Błaszczuk, op.cit., s. 35.

⁶ J. Powierski, *Rola Jaćwieży w walce ludów bałtyjskich z agresją krzyżacką*, Rocznik Białostocki, t. 14: 1981, s. 111.

⁷ J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, tłum. J. Mrukówna, Warszawa 1974, s. 36, 49, 55, 67–68.

⁸ PRSL, t. 2, s. 754–758.

Polityka ruska Konrada różniła się od polityki jego brata Leszka Białego, który realizował rozpoczęty przez ich ojca Kazimierza Sprawiedliwego program ugruntowania wpływów w księstwach ruskich. Konrad współpracował z Romanowiczami. Porozumienie z Rusią miało mu zapewnić pomoc w zdobyciu władzy w Małopolsce, Romanowicze zaś traktowali go jako sprzymierzeńca w walce o Halicz⁹. Daniel, książę halicki, potrzebował sojuszu, dzięki któremu mógł zmienić dotychczasowy układ sił na Rusi. Kontakty księcia mazowieckiego z księciem halickim osłabły tylko między 1234 a 1241 r., być może z powodu różnego stosunku obu władców do Litwy, Jaćwieży i Krzyżaków. W 1238 r. nastąpił najazd litewski na Mazowsze, zapewne z inspiracji Daniela Romanowicza, który chciał się zabezpieczyć przed odwetem po odebraniu Konradowi Drohiczyna. Na Polskę wyprawił się Mendog wraz z księciem nowogródzkim Izjasławem¹⁰. Dokument Konrada dla Gotarda z 1241 r. nadający mu wieś za niedawne zwycięstwo nad Prusami, Litwinami i Jaćwiegami być może wspomina o tym napadzie¹¹. Jak zauważył Mariusz Bartnicki, sprawy jaćwieskie i litewskie nie musiały być powodem konfliktu między Danielem halickim a Konradem Mazowieckim, tym bardziej, że później Daniel zmierzał do ekspansji na ziemie jaćwieskie i Ruś Czarną podporządkowaną Litwie. Podobna polityka północna utrzymywała porozumienie rusko-mazowieckie (o Krzyżaków podczas tego konfliktu też raczej nie chodziło, bo mieli oni jeszcze słabą pozycję w Prusach)¹². Wydaje się prawdopodobne, że – jak uważał M. Bartnicki – możliwą przyczyną nieporozumienia był sojusz Daniela z Henrykiem Brodatym, przeciwnikiem politycznym Konrada Mazowieckiego¹³. W kontekście traktowania przez Konrada opanowania Krakowa jako priorytetu swej polityki Henryk Brodaty stawał się głównym przeciwnikiem Konrada. Ale już w 1241 r. Daniel przebywał na Mazowszu po przejściu Tatarów przez ziemie polskie i ruskie (kiedy wracał do Drohiczyna, nie chciał go wpuścić dowódca grodu, ustępując dopiero po dłuższych namowach)¹⁴, później konsekwentnie wspierał Konrada w jego dążeniu do opanowania Małopolski¹⁵.

⁹ B. Włodarski, *Polska i Ruś 1194–1340*, Warszawa 1966, s. 134.

¹⁰ PSRL t. 2, s. 776; G. Błaszczuk, op.cit., s. 35.

¹¹ *Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich*, wyd. J. K. Kochanowski, t. 1, Warszawa 1919 (dalej cyt. KDMaz), nr 407; *Codex diplomaticus Poloniae: quo continentur privilegia regum Poloniae, magnorum ducum Lituaniae, bullae pontificum nec non jura a privatis data, illustrandis domesticis rebus gestis inservitura adhuc nusquam typis exarata, ab antiquissimis inde temporibus usque ad annum 1506*, editus, studio et opera L. Rzyszczewski et A. Muczowski, T. 2, pars 1, Varsaviae 1848 (dalej cyt. KDP), nr 28 – podejrzany dokument, ale odnoszący się do wydarzeń autentycznych; G. Białuński, op.cit., s. 88.

¹² M. Bartnicki, *Polityka zagraniczna księcia Daniela halickiego w latach 1217–1264*, Lublin 2005, s. 74.

¹³ Ibid., s. 77.

¹⁴ B. Włodarski, *Polska i Ruś*, s. 121.

¹⁵ Zbliżenie między Konradem Mazowieckim a Danielem halickim mogło zostać przypieczętowane związkami rodzinnymi. Małżeństwo między Wasylkiem Romanowiczem, księciem wołyńskim (młodszym bratem Daniela), a Dubrawką, prawdopodobną córką Konrada zostało zawarte być może na przełomie 1246/1247 r. Konrad organizując zimą 1246 r. ostatnią w życiu wyprawę wojenną skierowaną przeciw Jaćwiegom, zwrócił się o posiłki właśnie do Wasylka, wyprawa jednak zawróciła ze

W latach czterdziestych XIII w. w oddziałach Konrada pojawiają się też Litwini. W bitwie pod Suchodołem w maju 1243 r. doszło do decydującej rozprawy zwolenników księcia krakowskiego Bolesława Wstydlivego na czele z Klemensem z Ruszczy z panującym w Małopolsce od 1241 r. Konradem Mazowieckim, któremu pomagały oddziały Przemysła I oraz księcia opolskiego Mieszka. Według Jana Długosza Litwini udzielili wtedy wraz z Jaćwiegami pomocy Konradowi¹⁶. Nie zgodził się z tym Jan Powierski, który zauważył, że Litwini w tym okresie najężdżali ziemie ruskich sprzymierzeńców Konrada, poza tym doszło wtedy do współdziałania Litwinów, powstańców pruskich i księcia pomorskiego Świętopełka, może przeciw Krzyżakom¹⁷. Podobnie zdaniem Grzegorza Białuńskiego udział Jaćwiegów w tej bitwie wydaje się wątpliwy, gdyż liczne wzmianki rocznikarskie (poza Janem Długoszem) donosząc o przytoczonych wyżej wydarzeniach, o tym nie wspominają¹⁸. Zatem nie mamy pewności co do udziału Litwinów w bitwie rozstrzygającej o panowaniu nad Małopolską, ale wkrótce spotykamy ich u boku Konrada, ponieważ – jak podaje *Kronika wielkopolska*, źródło bliskie wydarzeniom (według Brygidy Kürbis powstałe w latach siedemdziesiątych XIII w.¹⁹) – Litwini znajdowali się w oddziałach Konrada w 1243 r. podczas jego wyprawy na dobra biskupa krakowskiego Prandoty, który następnie rzucił klątwę na jej uczestników, potwierdzoną przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Pełkę²⁰.

W 1244 r. Konrad ponownie najechał dobra biskupa krakowskiego, jego ruski sprzymierzeniec Daniel Romanowicz ksiązę halicko-włodzimierski za namową Konrada wyprawił się na ziemię lubelską, młodszy brat Daniela, Wasylko, dotarł pod Zawichost, nie udało mu się jednak przekroczyć Wisły ze względu na wezbranie rzeki²¹. Rycerstwo Bolesława Wstydlivego w odwecie spustoszyło ziemię chełmską²². To skłoniło Daniela do kolejnej wyprawy, której celem stał się Lublin. Grodu jednak nie zdobył, zagroził mu też najazd wojsk węgierskich²³. Niewykluczone, że w którejś z tych wypraw uczestniczyli Litwini – *Kronika wielkopolska*

względu na złe warunki atmosferyczne (D. Dąbrowski, *Małżeństwa Wasylka Romanowicza. Problem mazowieckiego pochodzenia drugiej żony*, [in:] *Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów*, red. K. Zielińska-Melkowska, Toruń 1997, s. 227–233).

¹⁶ J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 49–50.

¹⁷ J. Powierski, *Kazimierz Kujawski a początki rywalizacji o ziemie zachodniobałtyjskie (do 1247 r.)*, *Ziemia Kujawska*, t. 6: 1981, s. 15.

¹⁸ G. Białuński, op.cit., s. 91.

¹⁹ *Kronika wielkopolska*, [in:] *Monumenta Poloniae Historica. Nova series* (dalej cyt. MPH n.s.), wyd. B. Kürbis, t. 8, Warszawa 1970, s. XIV, XXII–XXVI. W opinii B. Kürbis autorem tego źródła był Godzisław Baszek. Według A. Bielowskiego było dwóch autorów – biskup poznański Boguchwał i kustosz katedry poznańskiej Godzisław Baszek (*Kronika Boguchwała i Godysława Paska*, [in:] MPH, t. 2, wyd. A. Bielowski, Lwów 1872, s. 454–458).

²⁰ *Kronika wielkopolska*, tłum. K. Abgarowicz, Warszawa 1965, s. 223, rozdział (dalej cyt. r.) 74; J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 56.

²¹ PSRL, t. 2, s. 795–797. Podana tu data 1245 została skorygowana na 1243 i 1244 r. (B. Włodarski, *Polska i Ruś*, s. 125).

²² B. Włodarski, *Polityczne plany Konrada I księcia mazowieckiego*, Toruń–Poznań 1971, s. 58–59.

²³ M. Bartnicki, op.cit., s. 81–85.

wspomina o najeździe na okolice Kielc Konrada z licznymi poganami bez podania konkretnego roku²⁴. Według Jana Długosza był to najazd Litwinów, Rusinów i Jaćwiegów, których Konrad sprowadził na ziemię lubelską²⁵.

W 1246 r. Konrad Mazowiecki po raz ostatni wyprawił się na Małopolskę. Wraz z Litwinami (i księciem opolskim Mieszkiem) pokonał pod Zaryszowem (może Jaroszynem) Bolesława Wstydlwego, który stracił wielu ludzi i został zmuszony do ucieczki. Według *Kroniki wielkopolskiej* „Litwini i Mazowszanie zabili bardzo wielu Sandomierzan i Krakowian, wielu z nich biorąc do niewoli”²⁶. Wzmianki o tych wydarzeniach znajdują się też w kilku redakcjach *Rocznika małopolskiego* (powstałych w czasach Kazimierza Wielkiego²⁷), które potwierdzają udział Litwinów. *Rocznik Traski* podaje, że Bolesław Wstydlwy stoczył w 1246 r. bitwę „in Iarosin” z Litwinami, gdzie poległo mnóstwo rycerzy²⁸. W kodeksach *Kuropatnickiego i szamotulskim* są bardzo podobne informacje²⁹. *Rocznik krakowski* natomiast wspomina tylko o Rusinach w 1246 r. pod Lublinem, Sieciechowem i Łukowem³⁰. Jan Długosz obwiniał Konrada za spustoszenie przez Litwinów w tym czasie ziemi sandomierskiej (zwłaszcza Opatowa i sąsiadujących z nim ziem)³¹. Przypuszczalnie była to akcja rabunkowa przy okazji (potwierzonego przez większość źródeł) pobytu Litwinów w Polsce razem z wojskami Konrada³².

W *Kronice wielkopolskiej* znajduje się informacja, że Konrad Mazowiecki walcząc o ziemie Bolesława Wstydlwego, „często wiodł Jaćwiegów, Skowitów, Prusów, Litwinów, Żmudzinów, najętych za zapłatę, celem pustoszenia ziem sandomierskich bratanka swego”³³. Litwini – i może pośredniczący Jaćwiegowie – stanowili więc dla Konrada wojsko najemne, które miało prawo łupienia najeżdżanych terenów. Konrad zatem zapoczątkował wynajmowanie Litwinów w czasie wypraw wojennych, być może w jakimś stopniu wyznaczając im kierunek późniejszych wypraw typowo rabunkowych, synom zaś dając przykład wykorzystywania mniej lub bardziej trwałych porozumień ze wschodnimi sąsiadami do walk wewnętrznych.

Polityka Konrada dała początek zbliżeniu Polski z Litwą. Trzeba zwrócić uwagę, że książę mazowiecki Konrad nie traktował Litwinów tylko jako najeźdźców na swoje ziemie, a więc wrogów, ale też jako sprzymierzeńców w swoich dążeniach, co prawda nie przejmując się spustoszeniami, jakie czynili w Małopolsce. W świetle źródeł widać, że najazdy Litwinów kojarzono z interesami Konrada. Być może m.in. pod wpływem działalności Konrada synod prowincjonalny we Wroc-

²⁴ *Kronika wielkopolska* (tłum. K. Abgarowicz), s. 210, r. 62.

²⁵ J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 55.

²⁶ *Kronika wielkopolska* (tłum. K. Abgarowicz), s. 226–227, r. 80.

²⁷ J. Dąbrowski, *Dawne dziejopisarstwo polskie (do 1480 r.)*, Wrocław 1964, s. 65.

²⁸ MPH, t. 2, s. 838.

²⁹ Ibid., t. 3, Lwów 1878, s. 168–169.

³⁰ Ibid., t. 2, s. 838.

³¹ J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 69.

³² G. Błaszczuk, op.cit., s. 37.

³³ *Kronika wielkopolska* (tłum. K. Abgarowicz), s. 210, r. 62. Podobnie pisał J. Długosz (op.cit., ks. 7–8, s. 76) po śmierci Konrada (pod rokiem 1248).

ławiu w październiku 1248 r. zagroził klątwą tym wszystkim, którzy atakowaliby z poganami ziemie chrześcijańskie, udzielali im pomocy w walce z chrześcijanami, zawierali z nimi sojusze, dostarczali im broń³⁴.

Po śmierci Konrada Mazowieckiego zawiązała się przeciwko Litwie w 1249/1250 r. koalicja Rusi halicko-włodzimierskiej (która chciała odebrać Litwie Ruś Czarną) z Krzyżakami, Jaćwiegami i południową Żmudzią. Mendog próbował zyskiwać życzliwość Krzyżaków³⁵. Zjednał ich zapewne obietnicą chrztu. Krzyżacy ostatecznie poparli jego starania o koronę³⁶. Połowa XIII w. przyniosła więc przyjęcie chrześcijaństwa (w 1251 r.) przez Mendoga wraz z żoną Martą, dwoma młodszymi synami oraz z całym dworem z rąk Chrystiana przebitera zakonu inflanckiego³⁷ oraz koronację Mendoga (w 1253 r.)³⁸. Według *Kroniki wielkopolskiej* w 1253 r. w Kozłowie koło Sochaczewa w dobrach Siemowita syna Konrada został wyświęcony na biskupa Litwy przez arcybiskupa Pełkę dominikanin Wit, który jednak na Litwę nie dotarł³⁹. W 1254 r. rozpadła się koalicja antylitewska – Daniel halicki z Towciwiłem zawarli pokój z Mendogiem, wzmocniony małżeństwem córki Mendoga z synem Daniela Szwarnem, Ruś Czarna z Nowogródkiem jako lenno Litwy została oddana Romanowi Daniłowiczowi, Żmudź odłączyła się od Litwy. Żmudzini jednak uznali prawdopodobnie Mendoga po udzielonej im przez niego dyskretnej pomocy i pod warunkiem odstąpienia od Krzyżaków⁴⁰.

Siemowit I, syn Konrada, kontynuował rozpoczętą przez ojca współpracę z księciem halicko-włodzimierskim Danielem. W 1248 r. zawarł małżeństwo z Perejsławą, która była córką Daniela Halickiego lub – jak pisał ostatnio Dariusz Dąbrowski – mogła pochodzić z kręgu Rurykowiczów, spokrewnionych z władcami Rusi halicko-wołyńskiej⁴¹. Zyskiwał sprzymierzeńca w walce (prowadzonej,

³⁴ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, obejmujący dokumenta tak już drukowane, jak dotąd nie ogłoszone, sięgające do roku 1400* [Codex diplomaticus Maioris Poloniae documenta et iam typis descripta, et adhuc inedita, complectens annum 1400 attingentia] (dalej cyt. KDW), wyd. I. Zakrzewski, t. 1, Poznań 1877, nr 274; M. Gładysz, *Zapomniani krzyżowcy. Polska wobec ruchu krucjatowego w XII–XIII w.*, Warszawa 2002, s. 279–280.

³⁵ J. Żenkiewicz, *Litwa na przestrzeni wieków i jej powiązania z Polską*, Toruń 2000, s. 25; Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Historia Litwy od czasów najdawniejszych do 1795 r.*, tłum. P. Grablunas, J. Niewulis-Grablunas, J. Prusinowska, R. Witkowski, Warszawa 2008, s. 61.

³⁶ J. Ochmański *Historia Litwy*, Wrocław 1982, s. 48.

³⁷ A. Krawcewicz, *Powstanie Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Białystok 2003, s. 140.

³⁸ H. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999, s. 8–9.

³⁹ *Rocznik kapituły poznańskiej*, [in:] MPH n.s., t. 6, wyd. B. Kürbis, Warszawa 1985, s. 33–34; Wit został wymieniony też pod rokiem 1262 i 1263 (ibid., s. 45–46); G. Błaszczyk, op.cit., s. 28; A. Krawcewicz, op.cit., s. 141. W 1254 r. arcybiskup ryski na polecenie papieża udzielił sakry biskupiej mnichowi Christianowi, który jednak uciekł po wybuchu powstania pogańskiego na Litwie; jego następcą wyznaczono członka zakonu krzyżackiego Jana (H. Wisner, *Litwa. Dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1999, s. 8–9).

⁴⁰ J. Ochmański, op.cit., s. 50.

⁴¹ D. Dąbrowski, *Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV w.)*, Kraków 2008, s. 656–669.

z krótką przerwą, przez całe panowanie) z bratem Kazimierzem kujawskim, który przeciw Siemowitowi, również wzorując się na ojcu, porozumiał się z Litwinami.

W latach czterdziestych zmienił się kierunek ekspansji Litwinów – w 1200–1236 były najprawdopodobniej tylko cztery wyprawy na Polskę, ale w latach 1237–1263 już dwa razy więcej – wzrasta znaczenie zarówno najazdów na Ruś (zdobycze terytorialne), jak i na Polskę (łupy). Charakterystyczne jest to, że zwykle wyprawy na Polskę były podejmowane za zgodą i na korzyść jednego z książąt mazowieckich. Trudno ustalić dokładną liczbę najazdów ze względu na podawanie przez różne źródła tego samego najazdu pod różnymi datami bądź nieściśle określenia napastników; pod nazwą „Prusowie” często rozumiano Prusów, Litwinów i Jaćwięgów⁴².

Siemowit I wraz z Danielem halickim (od 1253 r. wzorem Mendoga noszącym tytuł królewski) uczestniczył w wyprawach na Jaćwięgów, co wywoływało nie tylko ich odwetowe akcje na ziemię mazowieckie, ale także najazdy litewskie. Wyprawa Daniela, Wasylka i Siemowita I (z pomocą wojewody sandomierskiego Sąda i Sieniawa wysłanego przez Bolesława Wstydlwego) miała miejsce w 1248 r. Wbrew słowom z *Latopisu halicko-wołyńskiego*, który opisuje wyprawę jako zwycięską („przyszli ze sławą”)⁴³, zdaniem Grzegorza Białyńskiego była to porażka koalicji polsko-ruskiej (dokonano zniszczeń, zabrano jeńców, ale nie pokonano Jaćwieży w bitwie). W czasie tej wyprawy wyszły też na jaw nieporozumienia między Danielem a Siemowitem⁴⁴.

W 1253 r. ruszyła wyprawa Bolesława Wstydlwego i Władysława księcia opolskiego z wojskami ruskimi Daniela Romanowicza na Śląsk przeciw Czechom, zakończona zdobyciem łupów. W oddziałach Daniela byli skłóceni z Mendogiem jego bratankowie, synowie Dowsprunka Towciwiłł i Edywid. Nie był to najazd litewski, ale wyprawa polsko-ruska przeciw Czechom z udziałem Litwinów, których celem było zdobycie łupów. Walki toczyły się koło Raciborza i pod Opawą⁴⁵. Dotąd Litwini brali udział w wyprawach u boku książąt mazowieckich, tu zaistniała możliwość nawiązywania kontaktów z Litwinami przez Małopolan.

Występowanie Litwinów w polskich oddziałach nie oznacza oczywiście zaprzestania przez nich najazdów łupieskich. *Kronika wielkopolska* podaje pod 1253 r., że z powodu napadów pogan i nieustannych deszczów opustoszała „terra Vyznensis”. Wątpliwość może budzić miejsce najazdu – zdaniem niektórych badaczy była to ziemia wiśniewska w kasztelanii łędzkiej⁴⁶, choć najprawdopodobniej miał wtedy miejsce typowo łupieski napad Litwinów na ziemię wiską⁴⁷. Najazd dotknąłby zatem część ziem należących do Siemowita I.

⁴² G. Błaszczuk, op.cit., s. 34.

⁴³ PSRL, t. 2, s. 810–813.

⁴⁴ G. Białyński, op.cit., s. 97–99.

⁴⁵ G. Błaszczuk, op.cit., s. 39.

⁴⁶ J. Długosz, op.cit., s. 118, przyp. 35; *Kronika wielkopolska*, [in:] MPH n.s., t. 8, s. 100. *Kronika wielkopolska* (tłum. K. Abgarowicz), s. 243, r. 101. Według tłumaczenia K. Abgarowicza „ziemia wiśniewska” w kasztelanii łędzkiej. Podobnie uważała B. Kürbis (MPH, t. 8, s. 180, przyp. 593). Wydawcy dzieła Jana Długosza sugerują ziemię wiską.

⁴⁷ G. Białyński, op.cit., s. 101–102; J. Powierski, *Rola Jaćwieży*, s. 99.

Polityka Siemowita I oraz Bolesława Wstydlivego wobec Litwy uwarunkowana bliskością granicy litewskiej i najezdami Litwinów na ich ziemie miała na celu zorganizowanie skutecznej obrony, m.in. poprzez znajdowanie sprzymierzeńców także walczących z Litwą, np. Krzyżaków. Natomiast Kazimierz kujawski oddalony od najazdów litewskich, ale za to mający wspólną granicę z Krzyżakami, był zainteresowany zbliżeniem z ludami bałtyckimi jako naturalnymi sojusznikami przeciw Krzyżakom. Podstawą porozumienia Kazimierza i Litwinów była wspólna wrogość do zakonu krzyżackiego. Jak zauważył Grzegorz Błaszczyk, była to prekursorska postawa, która prowadziła do zbliżenia Polski z Litwą w późniejszym okresie⁴⁸. Być może zainteresowanie Kazimierza chrystianizacją pogan oraz spowodowanie poparcia akcji przez Stolicę Apostolską jest zasługą książecego kanclerza Janusza⁴⁹.

Kazimierz był energicznym księciem o silnej osobowości. Wprawdzie w jego postępowaniu sporo było wahania i niekonsekwencji, jednak dokumenty z okresu jego panowania świadczą o śmiałym i samodzielnym programie politycznym. W opinii Grzegorza Świderskiego śmierć księcia Kazimierza była jednym z czynników, które ułatwiły Krzyżakom przejście terenów Galindii po 1273 r.⁵⁰ G. Błaszczyk określił Kazimierza kujawskiego mianem „twórca planu podboju Jaćwieży” i innych ziem pruskich (Jaćwież, Galindia, ziemia Sasinów)⁵¹. Papieskie poparcie dotyczące działalności na tych terenach miał zakon krzyżacki – Innocenty IV wydając w 1253 r. dokument dla Kazimierza kujawskiego i Bolesława Wstydlivego, zastrzegł, że nie naruszają oni praw Krzyżaków do zbrojnego nawracania pogan, ponieważ dotyczą pogan skłonnych do dobrowolnego nawrócenia⁵². Jednak Bolesław Wstydlivy ostatecznie wyprawił się przeciw Jaćwiegom z Siemowitem I. Książę Siemowit dążył do zdobycia nabytków na terenie Jaćwieży w porozumieniu z Rusią. Jego brat Kazimierz chciał rozciągnąć zwierzchnictwo na ten teren własnymi siłami. Pośrednie stanowisko zajął Bolesław Wstydlivy⁵³, który możliwe, że dążył do chrystianizacji tych ziem⁵⁴, ale niewątpliwie pragnął też wzmocnić swoją pozycję wśród książąt piastowskich⁵⁵. W 1254 r. został zawarty układ raciąski między Siemowitem, Danielem i Krzyżakami (1/3 ziem jaćwieskich dla obu książąt, 2/3 podbitych ziem mieli otrzymać Krzyżacy). W wyniku wyprawy na ziemie

⁴⁸ G. Błaszczyk, op.cit., s. 30–31.

⁴⁹ F. Sikora, *Janusz, kanclerz arcybiskupa Pelki i księcia Kazimierza Konradowica (1232–252 i 1252/53–1258)*, *Nasza Przeszołość*, t. 24: 1966, s. 123.

⁵⁰ G. Świderski, *Zmiany w przynależności państwowo-administracyjnej zachodniej części Galindii w latach 1253–1374*, *Masovia*, t. 7: 2004, s. 17.

⁵¹ G. Błaszczyk, op.cit., s. 28.

⁵² *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae* [...], ed. A. Theiner, T. 1, Romae 1860, nr 109–110; *Preußisches Urkundenbuch*, Bd. 1, Erste Hälfte, hrsg. v. [R.] Philippi, in Verbindung mit [C. P.] Wölky, Königsberg in Pr. 1882, nr 267–268; *Bullarium Poloniae*, T. 1, ed. J. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Romae 1982, nr 539–541; M. Gładysz, op.cit., s. 282–283.

⁵³ M. Bartnicki, op.cit., s. 171.

⁵⁴ J. Karwasińska, *Sąsiedztwo kujawsko-krzyżackie 1235–1343*, Warszawa 1927, s. 38.

⁵⁵ B. Wróblewski, *Problem jaćwieski w polityce Bolesława Wstydlivego w latach 1248–1264*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego*, z. 72: 1970, s. 6.

jaćwieskie z 1254 r. Jaćwiegowie zmuszeni zostali do płacenia daniny Rusi, może do Mazowsza przyłączono część ziem między Wisłą, Biebrzą i Nettą, część południowej Jaćwieży zaś do Rusi. Kazimierz Kujawski także zawarł z Krzyżakami w 1255 r. układ inowrocławski, zrzekając się (przynajmniej oficjalnie) wszelkich praw do Galindii i Połeckza.

Koalicja antyjaćwieska Daniela halickiego, Siemowita I i Bolesława Wstydlivego (pomoc wojskowa, książę nie uczestniczył osobiście w wyprawie) doprowadziła do wyprawy zimą 1255/1256 r. zakończonej sukcesem i narzuceniem zwierzchności Jaćwieży⁵⁶. *Latopis halicko-wołyński* wspomina o podróży przedstawiciela Daniela i wojewody (sandomierskiego) Sięgniewa⁵⁷ na Jaćwież po daninę, co sugeruje podział podbitej ziemi jaćwieskiej między Daniela a Siemowita i Bolesława Wstydlivego⁵⁸. Bolesław Wstydlivy na zjeździe w Korczynie 2 III 1257 r. czyniąc w obecności obu synów Konrada Mazowieckiego nadania dla klasztoru w Zawichoście, być może nakłaniał Siemowita I i Kazimierza Kujawskiego do podjęcia wspólnych planów misyjnych⁵⁹. Wzmiankę o Kazimierzu znajdujemy w dokumencie papieża Aleksandra IV z 5 I 1257 r., gdzie jest również informacja o najazdach na ziemie polskie Litwinów, Jaćwiegów i innych pogan⁶⁰.

Kazimierz, podobnie jak jego ojciec, korzystał z pomocy Litwinów, przyzwalając im na rabunek. W 1258 r. (niektórzy łączą te wydarzenia z 1262 r.) właśnie z inicjatywy księcia kujawskiego Kazimierza prawdopodobnie książę żmudzki Trojnat najechał okolice „Czyrnina” (Czerwińska), niszcząc też gród Orszymowo na północ od Wyszogrodu⁶¹. Porozumienie Kazimierza z Mendogiem przeciw bratu Siemowitowi I i zakonowi krzyżackiemu Ewa Suchodolska datuje właśnie na 1258 r.⁶²

Siemowit I natomiast konsekwentnie do końca życia pozostawał w pokojowych stosunkach z Krzyżakami. Dobre relacje z Zakonem miały strzec przed Litwinami i nadal zapewniać mu sojusznika w walkach z bratem. Siemowit w 1260 r. zawarł układ troszyński i miał dostać 1/6 ziem jaćwieskich – zdaniem Jerzego Wiśniewskiego to ziemie nad Ełkiem aż po rzekę Nettę, którą wtedy pewnie uznano

⁵⁶ G. Białuński, op.cit., s. 103–104.

⁵⁷ *Urzędnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy*, opr. J. Kurtyka i in., red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1990, nr 965, s. 220 (wojewoda sandomierski 1255–1262); nr 515, s. 138 (kasztelan lubelski 1252–1255).

⁵⁸ PSRL, t. 2, s. 835–836; G. Białuński, op.cit., s. 104.

⁵⁹ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński (dalej cyt. KDM), t. 2, Kraków 1886, nr 452; KDP, T. 1, Varsaviae 1847, nr 46; KDP, T. 3, Varsaviae 1858, nr 34; G. Białuński, op.cit., s. 105.

⁶⁰ *Analecta Vaticana 1202–1366* (Monumenta Poloniae Vaticana, T. 3), ed. J. Ptaśnik (dalej cyt. MPV), Cracoviae 1914, nr 84, s. 44.

⁶¹ J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 151 (przyp. 15 – według wydawcy to epizod z 1262 r.); A. Gieysztor, *Działania wojenne Litwy w r. 1262 i zdobycie Jazdowa*, [in:] *Studia historyczne Stanisławowi Herb- stowi na sześćdziesiątce urodzin w upominku uczniowie, koledzy, przyjaciele* (Zeszyty Naukowe – Wojskowa Akademia Polityczna, Seria Historyczna, 15 (48)), Warszawa 1967, s. 6; E. Suchodolska, *Dzieje polityczne (połowa XIII – połowa XIV w.)*, [in:] *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 219.

⁶² E. Suchodolska, op.cit., s. 219.

za granicę mazowiecką⁶³. Sojusz z Zakonem nie dał jednak spodziewanych przez księcia rezultatów, sprowadzając na Mazowsze najazdy pruskie i litewskie.

Źródła niewiele wspominają na temat ewentualnych wypraw Polaków w tym czasie na ziemie litewskie⁶⁴, być może przyczyną niepodjęcia takich wypraw były warunki geograficzne – duża strefa lasów i terenów podmokłych. Wiadomo tylko o organizowanej przez Czechów i Polaków wyprawie na Jaćwież i Litwę z inicjatywy papieża Aleksandra IV w 1255 r., została ona jednak odwołana dwa lata później z powodu interwencji Krzyżaków. Zdaniem G. Błaszczyka układ Siemowita I w Troszynie z Krzyżakami wprawdzie może sugerować udział Mazowszan w bitwie nad jeziorem Durbe w Inflantach 13 VII 1260 r., jednak czas między układem a bitwą był zbyt krótki, by było to możliwe⁶⁵. Poświadczony źródłowo jest udział Polaków w 1261 r. w wyprawie przeciw Litwinom i innym poganom⁶⁶. Według G. Błaszczyka doszło wtedy do bitwy pod Pokarben koło Królewca nad Zalewem Wiślanym, gdzie nie Litwini a Prusowie pokonali Krzyżaków i Polaków⁶⁷. Nie jest wykluczone, że w wyprawie wzięli udział rycerze z Wielkopolski i Mazowsza, ale w opinii Mikołaja Gładysza raczej bez udziału książąt piastowskich⁶⁸. Nie wiadomo zatem, czy Siemowit książę mazowiecki lub jego rycerze brali udział we wspomnianej bitwie. W każdym razie współpraca księcia mazowieckiego z Krzyżakami musiała Litwinom wydawać się niebezpieczna, co mogło być obok celów łupieżczych przyczyną ich wyprawy w 1262 r.

W historiografii są podzielone opinie na temat wydarzeń z lat 1260–1262: część historyków uważa, że były dwa najazdy – w 1260 i 1262 r., inni, że tylko jeden w 1262 r.. Być może w 1260 r. – o czym wspomina *Kronika wielkopolska*⁶⁹ – doszło do najazdu litewskiego pod dowództwem Mendoga na Mazowsze płockie, podczas którego zrabowano drzwi płockie i zabrano je aż do Nowogrodu Wielkiego⁷⁰.

Dramatyczny przebieg miał najazd litewski z 1262 r. podjęty przypuszczalnie za porozumieniem z Kazimierzem kujawskim⁷¹. W zdobytym przez Litwinów Jazdowie (23 czerwca – w wigilię św. Jana Chrzciciela) Siemowit I – wraz z synem Konradem II – dostał się do niewoli i poniósł śmierć przez ścięcie. W świetle Kro-

⁶³ J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI w.*, [in:] *Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, t. 1, red. M. Gnatowski, H. Majewski, Warszawa 1975, s. 21.

⁶⁴ J. Ochmański, *Uwagi o litewskim państwie wczesnofeudalnym*, *Roczniki Historyczne*, R. 27: 1961, s. 155.

⁶⁵ G. Błaszczyk, op.cit., s. 79–80.

⁶⁶ *Kronika wielkopolska* (tłum. K. Abgarowicz), s. 271, r. 134; J. Karwasińska, op.cit., s. 56. J. Długosz (op.cit., ks. 7–8, s. 165–166) nie wspomina o udziale Polaków.

⁶⁷ G. Błaszczyk, op.cit., s. 81.

⁶⁸ M. Gładysz, op.cit., s. 316–317.

⁶⁹ *Kronika wielkopolska* (tłum. K. Abgarowicz), s. 270, r. 132–133. Według wydawcy była to wyprawa odwetowa za udział Polaków w wyprawie 1261 r. a nie – jak podaje *Kronika wielkopolska* – wyprawa wyprzedzająca wydarzenia 1261 roku, bo w następnym rozdziale opisano wyprawę krzyżową na Litwinów jako odwet za wyprawę litewską – ibid., s. 271, przyp. 424.

⁷⁰ G. Błaszczyk, op.cit., s. 41 – tam omówione stanowiska historyków.

⁷¹ Ibid., s. 30 (autor przedstawia dyskusję na temat, czy porozumienie miało miejsce).

niki wielkopolskiej z Litwinami na ziemię czerską wyprawili się Rusini, Swarno zaś, syn siostry Daniela, uciął własnoręcznie głowę Siemowitowi⁷². Do niewoli dostał się syn Siemowita Konrad II. Najazd mógł być odwetem za udział wojsk Siemowita w napadzie Krzyżaków na Prusy w 1261 r. Mało prawdopodobna jest obecność Rusinów włodzimiersko-halickich w wyprawie, może brał w niej udział Szwarno, jak podaje *Kronika wielkopolska*⁷³. Dowództwo nad tym oddziałem według *Latopisu halicko-wołyńskiego* sprawował Ostafij Konstantynowicz, prawdopodobnie ksiązę riazański, wróg książąt włodzimierskich – być może on nakazał ścięcie Siemowitowi głowy⁷⁴. Niewykluczone, że zdradzili ludzie z otoczenia księcia. Katalog biskupów krakowskich wspomina o zdradzie Goszcza – zaufanego współpracownika księcia⁷⁵. Całą wyprawą dowodził Trojnat, ale Litwini podzielili się na trzy oddziały – wyruszyli na Mazowsze, Pomezanię i ziemię chełmińską. W opinii G. Błaszczyka jest mało prawdopodobne, aby dopiero w tym okresie nastąpił atak na Płock. Wiadomo bowiem z *Kroniki wielkopolskiej*, że Płock 29 IX 1262 r. był już odbudowany po zniszczeniach, więc raczej został zburzony w czasie wyprawy w 1260 r., bo od czerwca 1262 r. byłoby na odbudowę za mało czasu⁷⁶. Skutkiem tego najazdu – jak podaje *Kronika wielkopolska* – było też uderzenie Prusów na Mazowsze pozbawione księcia; Mazowszanie pokonani zostali pod Długosiodłem (koło Pułtusza)⁷⁷. Jan Długosz błędnie informuje o udziale w tym najeździe Litwinów i Rusinów, a Długosiodło lokalizuje koło Drohiczyzna⁷⁸. W powyższym przypadku porozumienie z Litwinami ksiązę kujawski Kazimierz, podobnie jak wcześniej Konrad Mazowiecki, wykorzystał w walce z innym księciem piastowskim, przyczyniając się do zniszczeń na terenie Mazowsza. Jednym ze skutków najazdu 1262 r. było porozumienie Bolesława Wstydliwego z Daniłem Romanowiczem (w obecności synów Daniela – Lwa i Szwarny oraz Wasylka z synem Włodzimierzem), zawarte w tym roku w Tarnawie (między Lublinem a dzisiejszym Biłgorajem), w ramach którego Rusini prawdopodobnie obiecali zachować neutralność w przypadku walk polsko-litewskich⁷⁹.

W następnym roku – według *Kroniki wielkopolskiej* 13 I 1263 r. – Prusowie i inne ludy pogańskie (może Jaćwiegowie⁸⁰) spustoszyli „kasztelanię łowicką i wiele innych wsi wokół niej”⁸¹. W świetle słów Jana Długosza to Litwini i Rusini rozczarowani małą ilością łupów zdobytych na często napadanej ziemi mazowieckiej wyprawili się na terytorium kasztelani łowickiej dotąd niezniszczonej przez najaz-

⁷² *Kronika wielkopolska* (tłum. K. Abgarowicz), s. 274, r. 138.

⁷³ G. Białuński, op.cit., s. 110–111.

⁷⁴ E. Suchodolska, op.cit., s. 183.

⁷⁵ *Katalog biskupów krakowskich* (red. V), [in:] MPH s.n., t. 10, cz. 2, wyd. J. Szymański, Warszawa 1974, s. 98.

⁷⁶ *Kronika wielkopolska* (tłum. K. Abgarowicz), s. 275, r. 139; G. Błaszczyk, op.cit., s. 42–43.

⁷⁷ *Kronika wielkopolska* (tłum. K. Abgarowicz), s. 275, r. 138.

⁷⁸ J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 172.

⁷⁹ Z. Szambelan, *Najazdy ruskie na ziemię sandomierską w XIII w.*, Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica, t. 36: 1989, s. 19; B. Włodarski, *Polska i Ruś*, s. 148–149.

⁸⁰ G. Białuński, op.cit., s. 112.

⁸¹ *Kronika wielkopolska* (tłum. K. Abgarowicz), s. 275, r. 140.

dy⁸². O najazdach Litwinów wspomina też dokument Urbana IV z 13 IX 1263 r.⁸³, jednak w tym przypadku może chodzić jeszcze o najazd z 1262 r., trudno zatem rozstrzygnąć, czy niedługo po wyprawie 1262 r. po raz kolejny Litwini pojawili się na Mazowszu.

Sytuacja polityczna w dzielnicy księcia Kazimierza, współpracującego z Litwinami (utrata kasztelanii łódzkiej, bunt syna Kazimierza Leszka Czarnego) przypuszczalnie przyczyniła się do zawarcia w 1263 r. ugody z Krzyżakami, na podstawie której książę kujawski obiecał wyrzec się sojuszu z poganami⁸⁴. Jesienią 1263 r. zmieniła się też sytuacja na Litwie – zginął Mendog i rozpoczęły się walki o władzę⁸⁵. Dopiero około 1269/1270 r. rządy objął Trojden⁸⁶. W tym czasie Litwini wprawdzie nie zaprzestali wypraw na ziemie sąsiadów, jednak nie spotykamy ich w księstwie kujawskim w czasie rządów Kazimierza, co sugeruje, że książę mimo deklaracji wobec Krzyżaków nie zmienił swojej polityki w stosunku do Litwinów.

W 1265 r. (rok po śmierci Daniela) mimo zawartej umowy w Tarnawie nastąpił napad Litwinów i Rusinów na Małopolskę w odwecie za zniszczenie przez Bolesława Wstydlwego Jaćwieży w 1264 r. Mazowszanie jednak nie brali udziału w tej wyprawie⁸⁷. W następnym roku – jak podaje *Kronika wielkopolska* – „Prusowie z innymi ludami pogańskimi” wkroczyli na ziemię płocką i ją spustoszyli, napadli też na Płock. Według Jana Długosza byli to Litwini i Prusowie⁸⁸, w opinii Grzegorza Białuńskiego – Jaćwięgowie i Litwini⁸⁹.

Synowie Siemowita I, podobnie jak ich ojciec ze swoim bratem Kazimierzem, większość życia walczyli ze sobą, zawierając sojusz z księstwem ruskim bądź litewskim i przyczyniając się do jeszcze większego spustoszenia ziem mazowieckich. Ich wzajemne walki determinowały wybór sojuszników i były główną osią prowadzonej przez nich polityki. Konrad II z niewoli wrócił w 1264 r. i otrzymał ziemię czerską oraz północne Mazowsze, od Zakroczymia po Wisłę, w pozostałej części przebywała wdowa po Siemowicie Perejsława z Bolesławem II, starając się zabezpieczyć granice księstwa. Po podziale Mazowsza, najpóźniej w 1275 r., księżna współrządziła w dzielnicy najmłodszego Bolesława prawdopodobnie do 1279 r. Konrad II zaś kontynuował ruską politykę ojca i pozostawał w dobrych stosunkach z księstwem włodzimierskim, co w jego przypadku nie było jednoznaczne z zajęciem wrogiej postawy wobec Litwinów.

⁸² J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 171.

⁸³ MPV, T. 3, nr 91, s. 51–52.

⁸⁴ J. Powierski, *Stanowisko polityczne książąt polskich wobec ludów bałtyjskich i Zakonu Krzyżackiego w okresie nasilenia najazdów litewskich (1261–1263)*, Acta Baltico-Slavica, t. 15: 1983, s. 35–36.

⁸⁵ J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 172; A. Krawcewicz, op.cit., s. 146–147.

⁸⁶ A. Krawcewicz, op.cit., s. 149; J. Ochmański, op.cit., s. 52.

⁸⁷ PSRL, t. 2, s. 864–866; Z. Szambelan, op.cit., s. 19.

⁸⁸ J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 192; *Kronika wielkopolska* (tłum. K. Abgarowicz), s. 283, r. 148 (Prusowie z innymi ludami pogańskimi); *Kronika wielkopolska* nie wspomina o Litwinach; S. Zajęczkowski, *Przymierze polsko litewskie 1325 r.*, Kwartalnik Historyczny, t. 40: 1926, s. 583.

⁸⁹ G. Białuński, op.cit., s. 113.

W 1267 r. – jak podaje Jan Długosz – Prusowie napadli na Ciechanów i spalili miasto⁹⁰. Zdaniem G. Błaszczyka mogli to być zarówno Prusowie jak i Litwini⁹¹. W 1269 r. Litwini wyprawili się po raz pierwszy na Kujawy w okresie nieporozumień Siemomysła syna Kazimierza I z możnymi. Siemowit nie kontynuował polityki swojego ojca, rozpoczął bowiem współpracę z Krzyżakami, zatem wchodził do obozu wrogiemu Litwinom. Jeden z możnych – Teodoryk, ochrzczony Prus, niezadowolony z prokrzyżackiej polityki księcia być może inspirował najazd litewski, wydał też Bydgoszcz Bolesławowi Pobożnemu, a następnie poprosił własnego sługę, aby mu ściął głowę⁹². Co ciekawe, choć droga Litwinów wiodła przez Mazowsze, nie ma żadnej wzmianki o napadach litewskich na tym terenie⁹³. Może już wtedy doszło do porozumienia mazowiecko-litewskiego, tym bardziej że w kwietniu i czerwcu 1271 r. – w czasie, kiedy na Litwie panował Trojden – książę mazowiecki Konrad II czerski wraz z Bolesławem Pobożnym i Leszkiem sieradzkim oraz Litwinami i Rusinami wziął udział w dwóch wyprawach Bolesława Wstydlivego na ziemię wrocławską. Celem wyprawy było udzielenie pomocy Węgrom zaatakowanym przez Czechów. Wspomina o tym biskup wrocławski Tomasz, który w swoim dokumencie prosi biskupa płockiego Piotra o upomnienie i skłonienie Konrada II do wyrównania strat w dobrach biskupich na Śląsku, uczynionych wraz z Bolesławem księciem krakowskim i Rusinami oraz Litwinami⁹⁴. Litwini w tej wyprawie stali się sojusznikami książąt polskich, ceną ich udziału w wyprawie było zapewne prawo do łupu.

Wprawdzie w 1273 r. znów spotykamy Litwinów na ziemiach polskich jako najeźdźców, ale omijają oni w dalszym ciągu Mazowsze, pojawiając się w ziemi lubelskiej, co jest związane z walką Bolesława Wstydlivego z biskupem krakowskim Pawłem z Przemankowa⁹⁵. Jak pisał Jan Długosz, Litwinów sprowadził biskup krakowski, który wykorzystywał ich do walki z przeciwnikami politycznymi, członkowie jego rodziny zawierali z Litwinami związki małżeńskie⁹⁶. Według G. Błaszczyka biskup myślał raczej o akcji chrystianizacyjnej, przyczyną najazdu zaś mógł być związek Bolesława Wstydlivego z książętami ruskimi, wrogami Litwy⁹⁷. Zdaniem Jana Powierskiego i Grzegorza Białuńskiego była to typowa wyprawa łupieska⁹⁸.

⁹⁰ Jan Długosz wspomina o Prusach (op.cit., ks. 7–8, s. 199).

⁹¹ G. Błaszczyk, op.cit., s. 45.

⁹² *Kronika wielkopolska* (tłum. K. Abgarowicz), s. 287, r. 155; J. Powierski, *Uwagi o wydarzeniach kujawskich w latach 1267–1271*, Prace Komisji Historii Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, nr 5: 1968, s. 69, 72; M. Cetwiński, *Samobójstwo Teodoryka Prusa (z Kroniki Wielkopolskiej)*, [in:] *Nihil superfluum esse. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesorowi Jadwidze Krzyżaniakowej*, red. J. Strzelczyk, J. Dobosz, przy współpracy Z. Górczaka, Poznań 2000, s. 237–246.

⁹³ G. Błaszczyk, op.cit., s. 46.

⁹⁴ *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza* (dalej cyt. NKDMaz), wyd. I. Sułkowska-Kurasiowa, S. Kuraś, cz. 2, Wrocław 1989, nr 53, s. 51.

⁹⁵ J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 223 (1271 r.), 232–233 (1273 r.); *Rocznik Traski*, [in:] MPH, t. 2, s. 842.

⁹⁶ J. Długosz, *Roczniki*, ks. 7–8, s. 223, 232–233.

⁹⁷ G. Błaszczyk, op.cit., s. 46–47.

⁹⁸ J. Powierski, *Rola Jaćwieży*, s. 105; G. Białuński, op.cit., s. 114.

Po czterech latach przerwy, w 1277 r. według *Rocznika Traski*⁹⁹ i jednej z wersji *Rocznika małopolskiego*¹⁰⁰, miał miejsce kolejny najazd litewski – również omijający Mazowsze – na ziemię łączycką. Według słów Jana Długosza, który przypuszczalnie podał zawyżoną liczbę – zabrano w niewolę 40 tysięcy ludzi¹⁰¹. Najazd na czele z Trojdenem (może dowodził Syrpuć, brat Trojdena) powiązany był z wyprawą Jaćwięgów na ziemię chełmińską w państwie krzyżackim. Skoro Litwini przeszli przez Mazowsze, którego najazd nie dotknął, książę mazowiecki Konrad II zapewne wyraził na to zgodę¹⁰². Zdaniem J. Powierskiego atak (w czasie trwania sojuszu Trojdena i Włodzimierza Wasylkowicza, krewnego Perejsławy) miał miejsce wręcz za porozumieniem z Konradem II, synem księżnej¹⁰³. Konrad II był wtedy już skłócony z Bolesławem Wstydlwym, mógł więc popierać akcje zarówno przeciw księciu krakowsko-sandomierskiemu Bolesławowi, jak i jego następcy, księciu sieradzkiemu Leszkowi Czarnemu. Według Jana Długosza w 1278 r. doszło do najazdu na Mazowsze (także ziemię chełmińską)¹⁰⁴, który jednak wydaje się mało prawdopodobny. J. Powierski udowodnił, że przekaz Długosza o wydarzeniach roku 1278 jest kompilacją kilku źródeł¹⁰⁵.

Jak podaje *Latopis halicko-wołyński*, w 1279 r. doszło do napięć między Włodzimierzem ruskim i Konradem II, nie bez udziału Bolesława Wstydlwego, który wmawiał księciu ruskiemu, że Konrad jest odpowiedzialny za rabunek zboża kupionego w okresie głodu przez Litwinów od Rusinów¹⁰⁶. Według Bronisława Włodarskiego Konrad nic o tym nie wiedział. Nastąpił najazd odwetowy Włodzimierza, ale zatarg złagodzony¹⁰⁷. Konrad II przez większość panowania Bolesława Wstydlwego współpracował z księciem krakowskim. W końcu lat siedemdziesiątych XIII w. Bolesław Wstydlwy zaczął jednak dążyć do odosobnienia Konrada II – starając się popsuć dobre stosunki Konrada z Włodzimierzem. Zapewne była to „świeża niezgoda” z powodu wyznaczenia na następcę Bolesława w księstwie krakowsko-sandomierskim Leszka Czarnego, a nie Konrada II¹⁰⁸.

Za ważną datę w kontaktach mazowiecko-litewskich należy uznać rok 1279. Dla Litwy jest to rok zwycięstwa nad Krzyżakami – panujący wtedy na Litwie Troj-

⁹⁹ KDM, T. 3, s. 843.

¹⁰⁰ MPH, t. 2, s. 843; t. 3, s. 176; J. Powierski, *Polityczne tło małżeństwa Bolesława II mazowieckiego z córką Trojdena litewskiego Gaudemundą Zofią*, [in:] *Europa Środkowa i Wschodnia w polityce Piastów*, red. K. Zielińska-Melkowska, Toruń 1997, s. 64–65.

¹⁰¹ J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 251.

¹⁰² G. Błaszczuk, op.cit., s. 47–48.

¹⁰³ J. Powierski, *Polityczne tło małżeństwa Bolesława II*, s. 68.

¹⁰⁴ J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 260.

¹⁰⁵ J. Powierski, *Polityczne tło małżeństwa Bolesława II*, s. 75–76.

¹⁰⁶ PRSL, t. 2, s. 879–880; G. Białuński, op.cit., s. 115.

¹⁰⁷ B. Włodarski, *Polska i Ruś*, s. 194; idem, *Alians rusko-mazowiecki z drugiej połowy XIII w. Karta z dziejów Konrada II Mazowieckiego*, [in:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 2, Kraków 1938, s. 617.

¹⁰⁸ B. Włodarski, *Polska i Ruś*, s. 195.

den zimową porą rozbił oddziały krzyżackie pod Kiernowem¹⁰⁹. W tym też roku doszło do zawarcia małżeństwa księcia Bolesława II z córką Trojdena, Gaudemundą Zofią, niedługo po objęciu przez mazowieckiego księcia samodzielnych rządów¹¹⁰. Był to początek związków rodzinnych książąt mazowieckich z litewskimi, od tego momentu też wśród mazowieckiej linii Piastów spotykamy imiona pochodzenia litewskiego: już jeden z trzech synów książęcej pary otrzymał imię litewskiego dziadka. Bolesław II zawierając porozumienie, zapewne przede wszystkim chciał zyskać sojusznika w walce z bratem. Celem politycznym porozumienia było też zapobieżenie najazdom litewskim na północną część Mazowsza należącą do Bolesława. Jak dowodził J. Powierski, przed zawarciem porozumienia Bolesława z Litwinami jego brat Konrad II utrzymywał z nimi dobre stosunki. Rzeczywiście – „oszczędzanie” Mazowsza w podejmowanych wtedy przez Litwinów, wspomnianych wyżej wyprawach rabunkowych na ziemię polskie (choć musieli przechodzić przez Mazowsze), potwierdza ten wniosek. Księciu litewskiemu zapewne więc zależało wówczas na życzliwości obu książąt mazowieckich wobec walk z Krzyżakami, porozumienia z Bolesławem II zaś nie traktował jako powodu zerwania dobrych stosunków z jego bratem Konradem II i książętami ruskimi¹¹¹.

Związek Bolesława z Gaudemundą stanowił przekroczenie pewnego tabu w świecie chrześcijańskim, w Polsce był też precedensem w sytuacji, kiedy Kościół nie popierał mieszanych małżeństw (chrześcijańsko-pogańskich)¹¹². W opinii zachodniej Europy, zwłaszcza Krzyżaków, Litwa mimo chrztu Mendoga nadal była pogańska, co pozbawiało ją miana królestwa¹¹³. Ponieważ ostatnio odrzuca się hipotezę o małżeństwie Ludmiły, córki Konrada Mazowieckiego z Trojnatem¹¹⁴, byłby to zatem pierwszy mariaż polsko-litewski.

Jak podaje *Latopis halicko-wołyński*, sprzymierzeńcami Bolesława II byli też synowie Kazimierza kujawskiego: Leszek Czarny (zwłaszcza jako książę krakowski) oraz Władysław Łokietek. Łokietek wraz z Bolesławem II około 1281 r. uderzył na gród Konrada II, Ujazdów – doszło wówczas do porwania bądź ograbienia jego żony Jadwigi i córki Anny. Konradowi (być może przebywającemu w Małopolsce) pomocy udzielił Włodzimierz wołyński¹¹⁵. Zdaniem Bronisława Włodarskiego przyczyną walk prowadzonych przez Bolesława przeciw Konradowi był nierówny podział Mazowsza. Możliwe, że Władysław Łokietek za udzielone wsparcie dostał

¹⁰⁹ J. Ochmański, op.cit., s. 52.

¹¹⁰ W 1276 r. opiekę nad Bolesławem sprawowała jeszcze matka Perejsława, rzeczniczka sojuszu z książętami halicko-wołyńskimi (NKDMaz, nr 54, 56; J. Powierski, *Polityczne tło małżeństwa Bolesława II*, s. 81).

¹¹¹ J. Powierski, *Polityczne tło małżeństwa Bolesława II*, s. 81–82.

¹¹² G. Błaszczuk, op.cit., s. 90.

¹¹³ H. Wisner, op.cit., s. 10.

¹¹⁴ A. Szweda, *Sprawa najazdu litewskiego na Mazowsze w 1302 r.*, [in:] *Europa Środkowa i Wschodnia*, s. 84; K. Jasiński, *Rodowód Piastów małopolskich i kujawskich*, Poznań–Wrocław 2001, s. 74.

¹¹⁵ PRSL, t. 2, s. 882–883.

od Bolesława Sokołów w powiecie gostyński, później Konrad – korzystając z pomocy Rusinów i Litwinów – odebrał go Łokietkowi¹¹⁶.

Bronisław Włodarski sugerował rozluźnienie porozumienia Bolesława II z Litwą po śmierci Trojdena (w 1282 r.), w walkach wewnętrznych bowiem – jak widać – Litwini pomagali Konradowi¹¹⁷. Zapewne też nadrzędną potrzebą kierującą postępowaniem Litwinów była wciąż chęć zdobycia łupów. Już pod koniec 1282 r., po udanej wyprawie małopolskiej na Jaćwięgów (może w sierpniu), a następnie buncie możnych przeciwko Leszkowi Czarnemu we wrześniu 1282 r.¹¹⁸, w czasie trwających walk Leszka Czarnego z Konradem II, Litwini skrycie wtargnęli do ziemi sandomierskiej¹¹⁹. Wyprawa litewska z 1282 r.¹²⁰ miała także charakter polityczny, ponieważ – inspirowana przez Konrada II – była powiązana z najazdem Włodzimierza Wasylkowicza halicko-włodzimierskiego na Mazowsze płockie oraz przeciw Leszkowi Czarnemu¹²¹. Ale zapewne dla Litwinów podstawowym celem tej wyprawy, podobnie jak poprzednich, było zdobycie łupów. Litwini wzięli około 6 tysięcy jeńców, jednak oddziały polskie dogoniły i rozbiły część Litwinów może pod Łukowem (we wsi Równe). Polacy zastosowali ucieczkę pozorowaną. Odzyskano jeńców, a ponad tysiąc Litwinów dostało się do niewoli¹²².

Od śmierci Trojdena do 1295/1296 r. nastąpił słabo oświetlony okres w historii Litwy – kolejno władali książęta Dowmunt, Budikid oraz Budiwid utożsamiany z Pukuwerem¹²³. W 1283 r., jak pisze Piotr z Dusburga, skończyły się walki w Prusach, a zaczęła wojna braci zakonnych „przeciw narodowi potężnemu, odznaczającemu się nader twardym karkiem i doświadczonemu w walce”¹²⁴. Jednak początkowo nie spowodowało to odwrócenia uwagi Litwinów od najazdów na ziemię polską.

Pod datą 1284 r. Piotr z Dusburga opisuje, jak Bartowie, jedno z plemion pruskich, wraz z Litwinami wyruszyli z okolic Grodna przeciwko Polsce¹²⁵. Niepewny jest kierunek tego najazdu (Małopolska albo ziemia czerska), choć zdaniem G. Błaszczyka miejsce wymarszu Litwinów sugeruje raczej wyprawę na ziemię czerską, będącą wówczas areną walk Bolesława II płockiego z bratem Konradem II

¹¹⁶ B. Włodarski, *Polska i Ruś*, s. 198–199; idem, *Udział Rusi halicko-włodzimierskiej w walce książąt na Mazowszu w drugiej połowie XIII w.*, [in:] *Wieki średnie. Medium aevum. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60-tą rocznicę urodzin*, red. T. Gieysztor i in., Warszawa 1962, s. 173–174.

¹¹⁷ A. Szweda, op.cit., s. 85; B. Włodarski, *Udział Rusi halicko-włodzimierskiej*, s. 176.

¹¹⁸ S. Krakowski, *Obrona pogranicza wschodniego Małopolski za Leszka Czarnego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, z. 15: 1960, s. 105–107.

¹¹⁹ *Rocznik Traski*, s. 848.

¹²⁰ Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, tłum. S. Wyszomirski, Toruń 2005, s. 152–153, r. 195–196; J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 282–285.

¹²¹ B. Włodarski, *Polska i Ruś*, s. 200–201; idem, *Alians rusko-mazowiecki*, s. 618; G. Błaszczyk, op.cit., s. 50.

¹²² S. Krakowski, op.cit., s. 110–111.

¹²³ J. Ochmański, op.cit., s. 53; A. Krawcewicz, op.cit., s. 151.

¹²⁴ Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, s. 165, r. 221.

¹²⁵ *Ibid.*, s. 166, r. 225.

czerskim. Być może ten najazd podjęty został z inspiracji Bolesława II w odwecie za wyprawę z poprzedniego roku¹²⁶ i w tej wyprawie Litwini wystąpiliby przeciw Konradowi, któremu niedawno pomagali, co potwierdza ich podstawowy łupieżczy motyw wypraw na ziemie polskie.

Trudno jednoznacznie ocenić litewską postawę w 1285 r., kiedy książęta ruscy Lew i Włodzimierz wystąpili przeciw Bolesławowi II płockiemu w ramach odwetu za jego interwencje w ziemi ruskiej, prawdopodobnie podjętą w porozumieniu z Leszkiem Czarnym. Początkowo Litwini nie uczestniczyli w walkach. B. Włodarski uważał, że przeszkodziły im wiosenne roztopy, o których wspomina *Latopis halicko-wołyński* opisujący wyprawę. Jednak całkiem prawdopodobne jest to, że nie chcieli występować przeciw sojusznikowi, a łupy w trakcie wyprawy zdobyli, uderzając na ziemię lubelską¹²⁷.

Gdy w początku 1286 r. Leszek Czarny najechał ziemię Konrada II, znów książę ruski Włodzimierz (sprzymierzeniec Konrada) wezwał Litwinów. Wyprawie przeszkodził najazd tatarski na ziemię Leszka Czarnego, który skorzystał z pomocy węgierskiej¹²⁸. Jan Długosz podał, że w 1286 r. miała miejsce kolejna wyprawa rusko-litewska z inspiracji Konrada II księcia czerskiego, który chciał zdobyć Gostynin należący do Władysława Łokietka. Niewykluczone, że wydarzenia pod Gostyninem mogą odnosić się do 1283 r. Gród został zdobyty podstępem i dokonano tam strasznej rzezi. W 1286 r. – jak pisze Jan Długosz – w czasie wyprawy Litwinów i Rusinów zniszczono Sochaczew i „niedbale strzeżony” gród w Płocku¹²⁹. Zatem ponownie Litwini zostali wykorzystani w walkach wewnętrznych na Mazowszu, tym razem po stronie Konrada II. W 1287 r. nastąpił poza tym najazd litewski na ziemię dobrzyńską (niespodziewanie w niedzielę, w czasie mszy), który pociągnął za sobą śmierć 3 tysięcy ludzi¹³⁰.

Po wydarzeniach lat 1288–1289, związanych z walką o panowanie w księstwie krakowsko-sandomierskim¹³¹, których skutkiem m.in. było pogodzenie się biorących udział w tej walce dwóch książąt mazowieckich: Konrada II i Bolesława II, ustały najazdy litewskie na Mazowsze. Bolesław II przy pomocy Lwa halickiego próbował jeszcze zdobyć Kraków w pierwszej połowie 1289 r., ale ostatecznie

¹²⁶ G. Błaszczuk, op.cit., s. 50.

¹²⁷ PSRL, t. 2, s. 888; B. Włodarski, *Polska i Ruś*, s. 202–203. Informacja *Kodeksu królewieckiego* o bitwie z Litwinami w Jarzewie pod datą 1285 dotyczy według G. Błaszczuka raczej wyprawy z 1246 r. „Jarzewo” to przekręcona nazwa „Iarzewow” lub „Iaroczin”. Zwrócił on uwagę, że w rękopisie królewieckim wzmianki poprzedzające i następujące po „Jarzewie” pokrywają się ze wzmiankami z cytowanych wyżej rękopisów (*Rocznik Traski*, *Kodeks Kuropatnickiego*, *Kodeks szamotulski*) z lat 1245 (w *Kodeksie królewieckim* – 1282) i 1247 (w *Kodeksie królewieckim* – 1286); MPH, t. 3, s. 168–169; G. Błaszczuk, op.cit., s. 51.

¹²⁸ B. Włodarski, *Alians rusko-mazowiecki*, s. 621–623.

¹²⁹ J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 305.

¹³⁰ G. Błaszczuk, op.cit., s. 51.

¹³¹ T. Nowakowski, *Małopolska elita władzy wobec rywalizacji o tron krakowski w latach 1288–1306*, Bydgoszcz 1992, s. 24–25; A. Teterycz-Puzio, *Geneza województwa sandomierskiego. Terytorium i miejsce w strukturze państwa polskiego w średniowieczu*, Słupsk 2001, s. 131–132.

zrezygnował z rywalizacji o tron krakowski, podobnie Konrad został zmuszony do opuszczenia Sandomierza¹³². Jednak od tego momentu książęta mazowieccy nie walczyli już ze sobą, przestali więc wykorzystywać Litwinów w czasie wzajemnych walk¹³³.

Litwini zmienili też kierunek najazdów – wyprawiali się na Małopolskę oraz na Kujawy. W 1290 r. pod wodzą Jesbuty (Sesbuty) grupa pięciuset Litwinów wyrządziła na Kujawach wiele szkód, zdobywając spore łupy¹³⁴. Kolejny najazd w kierunku Brześcia Kujawskiego z Witenesem (synem Pukuwera) na czele miał miejsce w 1292 r. (według Piotra z Dusburga w 1291 r.)¹³⁵. Książęta kujawscy Kazimierz II i Władysław Łokietek poprosili o pomoc Krzyżaków, jednak, jak opisuje Piotr z Dusburga, po ucieczce książąt polskich Krzyżacy z powodu niewystarczających sił również wycofali się¹³⁶.

Pod błędną datą 1292 r. Piotr z Dusburga podaje informacje o następnym najeździe w Zielone Świąta (25 maja). Istotną rolę w przebiegu wydarzeń odegrał wtedy książę mazowiecki Bolesław współpracujący – jak wynika z informacji źródłowych – z Litwinami. W czasie uroczystości w kościele łęczyckim Witenes z 800 mężczyzn zamordował 400 chrześcijan, powyciągnął szaty, kielichy, spustoszył ziemię, do niewoli dostało się tak wielu ludzi, że na każdego Litwina przypadało 20 chrześcijan. Kazimierz II łęczycki wraz z 1800 ludźmi ruszył w pościg, ale książę mazowiecki Bolesław – jak pisze Piotr – „nie wiem z czyjego podszeptu” doprowadził do zawieszenia broni. Litwini jednak zerwali rozejm i „zglądzieli księcia Kazimierza oraz cały lud”¹³⁷.

Powyższe wydarzenia opisują też *Rocznik Traski*¹³⁸ i *Kodeks Kuropatnickiego*¹³⁹. W roku 1294 r. Litwini, Żmudzini, Prusowie według Jana Długosza „za pozwoleniem i przy poparciu księcia Mazowsza Bolesława” spalili kolegiatę tumską pod Łęczycą; Kazimierz II dogonił najeźdźców pod Sochaczewem¹⁴⁰. Do zawarcia rozejmu potrzebnego Litwinom – jak wiadomo też z powyższej relacji Piotra z Dusburga – przyczynił się Bolesław. Litwini jednak zniechęceni zaatakowali Polaków,

¹³² H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. 6, cz. 2, Warszawa 1985, s. 848; B. Włodarski, *Udział Rusi halicko-włodzimierskiej*, s. 180–182; J. Tęgowski, *Zabiegi księcia kujawskiego Władysława Łokietka o tron krakowski w latach 1288–1293*, *Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie*, t. 6: 1987, s. 51. *Kodeks Kuropatnickiego* (MPH, t. 3, s. 184) wspomina o wygnaniu Bolesława II z Krakowa przez rycerstwo, które wcześniej go wybrało.

¹³³ B. Włodarski, *Alians rusko-mazowiecki*, s. 624–628.

¹³⁴ Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, s. 174, r. 241. Jesbuta był w zмовie z Krzyżakami, powiedział braciom, którzy będą wracał jego oddział po spustoszeniu ziem polskich (D. Prekop, *Wojna zakonu krzyżackiego z Litwą w latach 1283–1325*, Toruń 2004, s. 67–68).

¹³⁵ G. Błaszczuk, op.cit., s. 52 (tu wymieniono literaturę); Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, s. 178, r. 248.

¹³⁶ Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, s. 179, r. 248.

¹³⁷ Ibid., s. 180, r. 250.

¹³⁸ MPH, t. 2, s. 852.

¹³⁹ Ibid., t. 3, s. 186. Według *Kodeksu szamotulskiego* i *Kodeksu królewieckiego* nastąpiło to w 1293 r.: MPH, t. 3, s. 185.

¹⁴⁰ J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 351.

doszło do bitwy pod Trojanowem pośród bagien nad Bzurą, gdzie 10 czerwca zginął Kazimierz II. Dwuznaczna jest rola Bolesława w tych wydarzeniach¹⁴¹, źródła wyraźnie wskazują na porozumienie mazowiecko-litewskie. Możliwe jednak, że także życie księcia Bolesława było zagrożone w czasie tej wyprawy, bo rok później książę mazowiecki potwierdził Wawrzyńcowi kasztelanowi z Białej posiadanie wsi Miłęcín i Popień w nagrodę za uratowanie życia podczas najazdu wroga¹⁴².

W latach dziewięćdziesiątych XIII w. Litwini jako najeźdźcy pojawiali się głównie w Małopolsce¹⁴³. Wprawdzie w dokumencie Bolesława II z 1302 r. dla klasztoru dominikańskiego w Warce znajduje się informacja o zniszczeniu Mazowsza przez pogan, którzy „niedawno” dotarli do Warki¹⁴⁴, jednak trudno stwierdzić, czy rzeczywiście wtedy doszło do najazdu na Mazowsze. Zdaniem G. Błaszczyka region ten mógł zostać najechany w czasie wyprawy na Małopolskę¹⁴⁵, w opinii Adama Szweda zaś – wbrew panującemu przekonaniu o zerwaniu stosunków mazowiecko-litewskich w 1302 r.¹⁴⁶ – wzmianka odnosi się do wydarzeń z 1286 r., kiedy walczące po stronie Konrada czerskiego oddziały litewsko-ruskie zniszczyły Sochaczew, może Płock¹⁴⁷, z punktu widzenia bowiem stosunków mazowiecko-litewskich najazd w 1302 r. wydaje się nieprawdopodobny¹⁴⁸.

Małżeństwo Bolesława z Gaudemundą (zmarłą w 1288 r.) zapoczątkowało przyjazne stosunki Mazowsza z Litwą widoczne zwłaszcza w latach dziewięćdziesiątych XIII w., kiedy to książę mazowiecki Bolesław popierał wypady Litwinów przeciw Krzyżakom. W tym okresie książęta mazowieccy Bolesław II i Konrad II nie walczyli już ze sobą, Litwini utracili więc pretekst do najazdów łupieżczych. Pojawiają się natomiast często w Wiźnie, grodzie na pograniczu Mazowszan, Jaćwiegów i Rusinów, położonym na drodze do Grodna, będącym dogodnym punktem dla ataków litewskich na Prusy i ziemię chełmińską. Wizyty Litwinów w Wiźnie miały miejsce może już w porozumieniu z Konradem II, do którego należała Wizna, zmarłym w czerwcu 1294 r. Jak podaje Piotr z Dusburga, wielki mistrz krzyżacki wobec nieskuteczności napomnień w stosunku do Bolesława w kwestii pobytu Litwinów w Wiźnie w 1294 r. zdobył i zburzył ów gród¹⁴⁹. Litwini jednak rok później pomogli Bolesławowi go odbudować¹⁵⁰.

¹⁴¹ G. Błaszczyk, op.cit., s. 53–54 (tam dyskusja dotycząca roli Bolesława w wydarzeniach 1294 r.); A. Szweda, op.cit., s. 85–86.

¹⁴² NKDMaz, t. 2, nr 99.

¹⁴³ A. Teterycz-Puzio, *Najazdy litewskie*, s. 20–22.

¹⁴⁴ NKDMaz, t. 2, nr 112, s. 106–108.

¹⁴⁵ G. Błaszczyk, op.cit., s. 56.

¹⁴⁶ E. Suchodolska, *Dzieje polityczne*, s. 192.

¹⁴⁷ A. Szweda, op.cit., s. 87.

¹⁴⁸ Ibid., s. 83.

¹⁴⁹ Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, s. 185, r. 258; D. Prekop, op.cit., s. 78.

¹⁵⁰ Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, s. 187, r. 262; J. Długosz, op.cit., ks. 7–8, s. 367 – „książę Bolesław bolejąc nad zburzeniem przez mistrza krzyżackiego jego zamku Wziny zaczął budować nowy zamek”; A. Kamiński, *Wizna na tle pogranicza polsko-rusko-jaćwieskiego*, Rocznik Białostocki, t. 1: 1961, s. 54–55.

W pierwszej połowie XIII w. najazdy litewskie były stosunkowo rzadkie, następowały średnio co 10 lat z wyjątkiem okresu lat 1243–1246. Od 1253 r. do końca XIII w. Litwini niemal co roku napadali na Polskę, najdłuższa przerwa wyniosła 4 lata. Najczęściej (po około 13 razy) w XIII w. najeżdżano Mazowsze oraz ziemię sandomierską¹⁵¹. Na ziemię polską Litwini wyprawiali się głównie dla łupów zwłaszcza podczas walk wewnętrznych i rozbicia politycznego, ale dochodziły też inne motywy, na przykład odwet za wyprawę na Jaćwież (1255, 1262, 1265)¹⁵².

W opinii J. Powierskiego najazdy ludów bałtyckich miały znaczenie negatywne: rozpraszały siły, uniemożliwiały powstanie trwałego porozumienia polsko-bałtyckiego przeciw Krzyżakom, sprzyjały zbliżeniu polsko-krzyżackiemu¹⁵³. Istotnym skutkiem najazdów było zubożenie oraz słabe zaludnienie terenów wschodnich, gdzie przypadała zaledwie nawet 1 osoba na km² (dla porównania na terytorium wiślickim 20–30 na km²)¹⁵⁴. W społeczeństwie polskim zaczął wtedy zakorzeniać się negatywny obraz Litwinów. Takie wyobrażenie o nich utrwalił też pod koniec XIV w. Janko z Czarnkowa¹⁵⁵. Źle pisał o Litwinach Jan Długosz, choć możemy się obawiać, że fragmentaryczną wiedzę uzupełniał domysłami bądź niechętny pogańskim Litwinom w wypadku wątpliwości dotyczących wypraw mógł podawać większą ich liczbę. Kierował się też subiektywnym stosunkiem do książąt, np. nieprzychylny Konradowi Mazowieckiemu zapewne akcentował udział Litwinów w jego wyprawach. Podobnie niechętnie wyrażał się o porozumieniach z Litwinami zawieranych przez jego potomków, np. Konrada II. Dla Litwy doraźnym skutkiem najazdów był dopływ jeńców i łupów, ale najeźdźcy poznawali też inne obyczaje, wyznanie, sposób życia.

Mazowsze odgrywało w XIII w. ważną rolę w stosunkach polsko-litewskich, wynikającą z położenia geograficznego, jednak, choć początkowo było ziemią położoną najbliżej Litwy, bezpośrednio z nią nie graniczyło. O wspólnej granicy można mówić od XIV w.¹⁵⁶ Z przedstawionego powyżej przeglądu wypraw litewskich w kierunku ziem mazowieckich wynika, że częste najazdy litewskie nie wprowadzały trwałej wrogości między książętami litewskimi a mazowieckimi. Oni spośród książąt polskich, a nawet spośród władców chrześcijańskich, mieli najlepsze stosunki z Litwinami, uznając ich za partnerów politycznych. Zapewne jest to wynik rozbicia Mazowsza i walk książąt z linii Konrada między sobą. Utrwalał się bowiem zwyczaj, że naturalnym sojusznikiem w tych walkach stawali się – obok książąt ruskich – Litwini. Książęta ruscy zawierając porozumienia z książętami mazowieckimi, kierowali się konkretnymi powodami politycznymi, natomiast w przypadku Litwinów chodziło w tym okresie głównie o zdobycie łupu. Co ciekawe, te naprze-

¹⁵¹ G. Błaszczyk, op.cit., s. 69; zob. też: „Tabela 1. Chronologia najazdów litewskich na Polskę w XIII–XIV w.” w: ibid., s. 77.

¹⁵² Ibid., s. 70–71.

¹⁵³ J. Powierski, *Rola Jaćwieży*, s. 107.

¹⁵⁴ G. Błaszczyk, op.cit., s. 72–73.

¹⁵⁵ *Kronika Janka z Czarnkowa*, tłum. J. Żerbiłło, Kraków 1996, s. 64–66, 108–109.

¹⁵⁶ G. Błaszczyk, op.cit., s. 87–88.

mienne najazdy litewskie na dzielnicę płocką i czerską w czasie walk Bolesława II z Konradem II nie wywoływały wrogości wspomnianych książąt do Litwinów.

Za jedną z głównych przyczyn późniejszego zapóźnienia Mazowsza w stosunku do innych ziem Królestwa uważano – o czym wspomniano wyżej – najazdy wschodnich sąsiadów w XIII w. Zapewne przyczyniły się one do zapóźnienia gospodarczego w późniejszym okresie, ale wdaje się jednak przesadą oceniać je jako decydujące o późniejszych losach Mazowsza. Wszak w wyniku tych najazdów mocno ucierpiały także inne ziemie polskie. Jak celnie zauważył Stanisław Russocki, niszczycielskie najazdy ze Wschodu, zwłaszcza w drugiej połowie XIII w., nie podkopały ogólnopolskiej pozycji władców mazowieckich, zwłaszcza płockich – o przyjazne relacje z Bolesławem zabiegał król czeski Waclaw II, który w 1291 r. wydał za Bolesława II swą siostrę Kunegundę (po śmierci Gaudemundy Zofii); jeszcze bardziej pożądanym sojusznikiem stał się Bolesław po śmierci brata w 1294 r., kiedy zjednoczył Mazowsze i był jednym z najpotężniejszych książąt polskich¹⁵⁷. Tę silną pozycję zapewne zawdzięczał m.in. dobrym kontaktom z Litwą widocznym zwłaszcza w latach dziewięćdziesiątych XIII w. Zatem mimo doraźnych zniszczeń Mazowsza Litwini mogli przyczynić się do wzmocnienia pozycji mazowieckich książąt.

Widać wyraźnie, że książęta mazowieccy inaczej (nie przede wszystkim jako wrogów) traktowali Litwinów. Był to początek relacji pokojowych z Litwinami. Konrad Mazowiecki korzystał z ich pomocy, dążąc do opanowania Małopolski. Walczący ze sobą Konrad II i Bolesław II wchodzili z Litwinami w układy, powodując ich najazdy na ziemie wroga (przez długi okres dla Konrada był to Bolesław książę płocki, dla Bolesława – Konrad czerski). Jedynie Siemowit I, syn Konrada, walcząc z bratem Kazimierzem, księciem kujawskim, konsekwentnie pozostawał we wrogim Litwinom sojuszu z Krzyżakami. Warto zwrócić uwagę, że dwaj królowie polscy, pochodzący z linii Konrada Mazowieckiego, jego wnuk Władysław Łokietek i prawnuk Kazimierz Wielki, kładli nacisk na współpracę z Litwą, kontynuując politykę rozpoczętą przez Konrada Mazowieckiego. Władysław Łokietek doprowadził nawet do kolejnego mariażu polsko-litewskiego, żeniąc swego syna Kazimierza z księżniczką litewską Aldoną i być może wyznaczając kierunki późniejszej współpracy.

Zatem w XIII w. jako nowy wróg książąt polskich, ale także i sojusznik głównie książąt mazowieckich, pojawia się Litwa. Synowie i wnukowie Konrada I walcząc ze sobą, zawierali sojusz albo z książętami ruskimi (Siemowit I, Konrad II), albo litewskimi (Kazimierz I kujawski, Bolesław II) i momentami tracili kontrolę nad poczynaniami swoich sojuszników, pustoszących ziemie mazowieckie. Jednak współpraca litewsko-mazowiecka mogła mieć nie tylko charakter doraźny, wyrażający się udzieleniem pomocy jednemu z książąt mazowieckich przeciw drugiemu, którego ziemie były przez Litwinów pustoszone, ale zaczęła opierać się też na wspólnej polityce wobec jednego wroga (Krzyżacy).

DIE MASOWISCHEN HERZÖGE UND LITAUEN IM 13. JAHRHUNDERT
– KAMPF ODER ZUSAMMENARBEIT?

Zusammenfassung

Seit der Regierungszeit Konrads von Masowien wurden polnische-litauische Abkommen geschlossen. Konrad von Masowien veranlasste die Litauer zu Überfällen auf Kleinpolen – ein Land, welches er eroberte; damit begann er die Anwerbung von Litauern in Kriegszügen. Ähnlich gingen auch seine Nachfahren vor – sie schlossen mit dem Litauern Abkommen gegeneinander und gegen Kleinpolen.

Litauische Kriegszüge gegen polnische Gebiete, sie im 13. Jahrhundert so häufig vorkamen, betrafen vorwiegend Masowien und das Land Sandomierz. Die Litauer zogen in erster Linie auf Raubzüge dorthin, besonders in Momenten der politischen Zersplitterung und innerer Machtkämpfe. Ein wesentliches Motiv für litauische Züge gegen polnische Territorien bildete zudem die Vergeltung für Kriegszügen gegen Jatwingen. Die litauischen Feldzüge des 13. Jahrhunderts zielten allerdings nicht auf die Annexion eines der polnischen Länder.

Die häufigen litauischen Überfälle auf polnisches Gebiet im 13. Jahrhundert führten nicht zu dauerhafter Feindschaft zwischen den masowischen und den litauischen Fürsten. Von den polnischen Herzögen, ja sogar von allen christlichen Herrschern, besaßen sie die besten Beziehungen zu den Litauern, die sie als politische Partner anerkannten. Die kleinpolnischen Herzöge mussten sich (mit Ausnahme der gemeinsamen Züge mit litauischer Beteiligung nach Schlesien in den Jahren 1253 und 1271, die als Beutezüge angelegt waren) ständig litauischer Überfälle erwehren. Die masowischen Herzöge betrachteten die Litauer gewöhnlich nicht als Feinde.

Im 13. Jahrhundert erschien Litauen als neuer Feind Polens, aber auch als Verbündeter vor allem der masowischen Herzöge. Die Söhne und Enkel Konrads I. verbündeten sich in ihren Kämpfen gegeneinander entweder mit altrussischen (Siemowit I., Konrad II.) oder litauischen Fürsten (Kazimierz I. von Kujawien, Bolesław II.) und verloren zeitweise die Kontrolle über die Aktionen ihrer Verbündeten, welche die masowischen Lande verwüsteten. Ein längerfristiges Abkommen mit den Litauern schloss Bolesław II., als er Gaudemunde, die Tochter Trojdens, zur Frau nahm. Doch die litauisch-masowische Zusammenarbeit hatte jedoch nicht nur fallweisen Charakter, der sich in der Unterstützung für einen masowischen Herzog gegen einen anderen äußerte, dessen Länder durch die Litauer verwüstet wurden, sondern sie begann sich auf eine gemeinsame Politik z.B. gegenüber einem Feind (dem Deutschen Orden) zu stützen.

DUKES OF MASOVIA TOWARDS THE LITHUANIAN STATE
IN THE 13TH CENTURY – A STRUGGLE OR COOPERATION?

Summary

During the reign of Konrad I of Masovia Polish-Lithuanian agreements started to be signed. Konrad I of Masovia contributed to invasions of Lesser Poland (Małopolska), which he used to conquer. He started hiring Lithuanians for war expeditions. His successors behaved in a similar way – they signed agreements with Lithuanians against one another and against Lesser Poland.

Military expeditions of Lithuanians to the Polish land – frequent in the 13th century – concern mainly Masovia and the Sandomierz district. Lithuanians attacked those areas mainly to rob them, particularly in the period of political divisions and internal fights for power. An essential motive of Lithuanian expeditions to Poland was a revenge for Polish expeditions to Yotvingia. However, Lithuanians did not mean to annex any part of the Polish land.

Frequent Lithuanian attacks on the Polish land in the 13th century did not introduce a permanent hostility between Masovian and Lithuanian dukes. Among Polish dukes, or even Christian rulers, Masovian dukes had the best relationship with Lithuanians regarding them as political partners. Masovian dukes constantly had to resist Lithuanian attacks (excluding their common expeditions with Lithuanians to Silesia in 1253 and 1271, the aim of which was to get spoils). Masovian dukes tended not to treat Lithuanians as enemies.

In the 13th century Lithuania appeared to be a new enemy of Polish dukes and an ally of mainly Masovian dukes. Konrad I's sons and grandsons fighting with one another entered into an alliance with Russian princes (Siemowit I, Konrad II) or Lithuanian princes (Casimir I of Kuyavia, Bolesław II). Sometimes they lost control over actions of their allies, who were damaging the Masovian land. Bolesław II made a more permanent agreement with Lithuanians by marrying Gaudemunda, Troyden's daughter. The Lithuanian-Masovian cooperation was not limited only to helping one of the Masovian dukes against another whose land was attacked by Lithuanians, but it started to be based on the common policy towards a common enemy (Teutonic knights).